

Lukács Olga:¹

David Pareus irénikus hatása a magyar protestáns egyházakra

*The Irenic Influence of David Pareus
over the Hungarian Protestant Churches.*

The irenical movement was the sum of the ideas propagating the unity of faith of the Protestants and proposing their institutional reunification. The theorist of the 17th century irenical movement was David Pareus (1548–1622), a professor at Heidelberg University. His irenical aspirations are formulated in his work called *Irenicum*. During the Transylvanian and Hungarian irenical movement (from about 1604 to the early 1630s) a socially and sociologically well-defined group of Reformed preachers, the followers of Pareus, held leadership positions in the Reformed Church, and had a decisive ideological impact on the Transylvanian royal court and the aristocratic circles of Hungary. The union of the two Transylvanian Protestant churches was present as a desire; however, due to historical events the attempts in this respect were unsuccessful.

Keywords: David Pareus, Philippism, Irenicism, Calvinist theology in Transylvania, *Itinerarium Catholicum*

„Philippizmusnak” azt a Philipp Melancthon által kezdeményezett közeledési mozgalmat nevezte az utókor, amely 1575-ig éreztette hatását Wittenbergben.² A mozgalmat felváltotta a *Formula Concordiae*, amit a lutheránus egyházak 1577-ben fogalmaztak meg és fogadtak el, ez Németországban olyan lutheránus dogmatikai gondolkozást indított el, ami elvetette az 1540-ben lutheránusok által elfogadott *Confessio Augustana Variatata*. Európai viszonylatban a 17. századra a „philippizmus öröksége” a kálvini teológiában csak Zacharias Ursinus munkásságában, a Heidelbergi Kátéban, David Pareus irenizmusában, és általában a pfalzi–heidelbergi teológiában folytatódott, ami azt bizonyítja, hogy a reformáció századában elkezdett közeledési tendencia csak református oldalon volt számottevő.

---

¹ Egyetemi előadótanár, dékán, BBTE Református Tanárképző Kar. lukacso@yahoo.de

² Vö. SCHEIBLE, Heinz: *Melancthon in seinen Schülern*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 1997.

Ismeretes, hogy a kálvini teológia Erdélyben elsősorban a magyarok között vált és szerveződött egyházi keretekbe, míg a lutheri irány az erdélyi szászok egyházakat jellemezte.³ Így a két erdélyi protestáns egyház nemzeti hovatartozása miatt is egyre inkább eltávolodott egymástól, annak ellenére, hogy mindkét egyházban jelen volt az egységötörekvés iránti érdeklődés. A melanchtoni-ursinusi-pareusi teológia a 17. század közepéig fontos szerepet töltött be az erdélyi szász egyházban is,⁴ mint például az erdélyi szász lutheranizmus önállóságát kialakító Matthias Hebler és Lukás Unglerus püspököknél.⁵

A 17. század elején elindult irénizmus megfelelt annak a helyzetnek, amelyet az erdélyi református és lutheránus egyházak az 1566–1570-es években az egymásrautaltságukkal és tanbeli közösségükkel éltek át.

Unglerus fogalmazta meg az 1572. június 22-i medgyesi zsinat által elfogadott Formula Pii Consensus-t, amely a „melanchtoni típusú kifejezésében világos összefoglalása a reformátori hitörökségnek.”⁶ Az irat fontossága abban is megmutatkozik, hogy a szász egyház ebben az iratban fogalmazta meg, hogy tanítása megegyezik a *Confessio Augustana* tanításával. Ezzel az irattal az volt a céljuk, hogy egész Európának bebizonyítsák, hogy a híreszteléssel ellentétben az erdélyi protestáns egyházak nem lettek mindannyian antitrinitáriusok.⁷

---

³ Vö. NAGY Géza: *A Református Egyház története 1608–1715*. Budapest, Attraktor, 2008.; Uő.: *Akik kösziklára építettek*. Kolozsvár, 1938. Uő.: *Fejezetek a magyar református egyház 17. századi történetéből*. Budapest, 1985.; PÉTER Katalin: *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Budapest, Ráday Gyűjtemény, 1995.; ZOVÁNYI Jenő: *A magyarországi protestantizmus története 1895-ig*, Budapest, Attraktor, 2004.; RÉVÉSZ Imre: *A magyar protestantizmus problémája*, Kolozsvár, 1914.; Uő.: *A magyarországi protestantizmus története*, Budapest, 1925.

⁴ BUZOGÁNY Dezső: Melanchton úrvacsorata levelei alapján. *Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek*. Budapest, 1999.

⁵ SZEGEDI Edit: *Konfessionsbildung und Konfessionalisierung im städtischen Kontext. Eine Fallstudie am Beispiel von Kronstadt in Siebenbürgen (cca. 1550–1680)*, *Berichte und Beiträge des Geisteswissenschaftlichen Zentrums Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas an der Universität Leipzig*, 2006, 126–297.; Uő.: *Reforma în Transilvania. Constituirea identităților confesionale. Confesionalizarea, Istoria Transilvaniei*. Vol. II, 237–262. Uő.: *Cultura maghiară și săsească în secolul al XVI-lea, Istoria Transilvaniei*. Vol. II, 279–286. 4. ; Uő.: *Cultura săsească în secolul al XVII-lea, Istoria Transilvaniei*. Vol. II, 305–310.

⁶ SCHULLERUS, Gerhard: A püspöki hivatal az erdélyi szász ágostai hitvallás szerinti evangélikus egyházban, in BOCȘAN, Nicolae; BRANDES, Dieter; LUKÁCS Olga (szerk.): *A püspöki intézmények kialakulása és fejlődése Erdélyben 1740-ig*. I., Kolozsvár, Presa Universitară Clujeană, 2010. 91.

⁷ BALÁZS Mihály: A hit hallásból lézön. Megjegyzések a négy bevett vallás intézményesüléséhez a 16. századi Erdélyben. In *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Budapest, 2002.; Uő.: *Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén*, Budapest, 1994.; SZEGEDI Edit: *Un oraș unitarian în epoca principilor reformați / Az unitárius Kolozsvár a református fejedelmek idején, Orașe și orașeni. Városok és városlakók, Argonaut, Cluj-Napoca, Editor: COSTEA, Ionuț; FLOREA, Carmen; PÁL Judit; RÜSZ-FOGARASI Enikő, 2006. 431–437.; LUKÁCS Olga: *Apologia et Protestatio*, *Hadtörténelmi**

A hitvallás IX. artikulusa elítéli a „szakramentáriusokat,” akik tagadják Krisztus valóságos jelenlétét az úrvacsorában.⁸ A melanchthoni örökség fontosságát a 16–17. század fordulópontján lejátszódó események – gondolunk itt a rekatolizációs megnyilvánulásokra – még nyilvánvalóbbá tették. Báthory István fejedelem valláspolitikája fokozta ezt a kapcsolatot, amely során a lutheránus Alesius Dénesre bízta a magyar nyelvű református és lutheránus egyházak közös szuperintendenciájának helyreállítását.⁹

A gyülekezeti szolgálatok anyanyelv szerinti megszervezése azokon a helyeken, ahol ehhez hozzákapcsolódott a hitvallási megosztás is, a népiesség erősebb megtartója lett. Az azonos hitvallás azonban mégsem tekinthető az asszimiláció tényezőjének. Bod Péter és nyomában Juhász István azon a véleményen vannak, hogy a hitvallási közösség magyar többségű helységekben a német kisebbséget, német többségű helységekben a magyar kisebbséget asszimilálta.¹⁰

A taníttatás volt az alapja az új kor létrejöttének. A peregrinálók nagyobb tömegét képző, elsősorban tanár-lelkészi pályára készülő, alacsonyabb származásúak megjelentetett

---

Közlemények, 4, Budapest, 2004, 1259–1272.; KÉNOSI TÖZSÉR János, Uzoni Fosztó István: *Unitario-Ecclesistica Historia Transylvanica II*, Budapest, 2002.; KOVÁCS Sándor: Az erdélyi unitárius egyház rövid története. In: BRANDES, Dieter; GRAJDIAN, Vasile; LUKÁCS Olga (szerk.): *Az erdélyi egyházak és vallási közösségek rövid története*, 2008.; Uő.: Az erdélyi unitárius püspökség kialakulásának története. In: BOCSAN, Nicolae; BRANDES, Dieter; LUKÁCS Olga (szerk.): *A püspöki intézmények kialakulása és fejlődése Erdélyben 1740-ig I.*, 2010.

⁸ BUZOGÁNY Dezső: Együttélés a felekezetek és etnikumok között a 17–18. századi Hunyad-Zarándi Református Egyházmegyében. In: *Vallás és etnikum Közép-Európában*. Pécs 2008. 57–69.; JUHÁSZ András: Ökumenikus törekvések az Erdélyi Református Egyház XVI. és XVII. századi történetében. In: *Református Füzetek*. Kolozsvár, 1994. 31.

⁹ SCHULLERUS, Gerhard: i.m. 88.

¹⁰ Ezt a sok variációt mutató kapcsolatot vázolja fel Bod Péter a latin nyelvű egyháztörténetében. Forrásként használták e művet Juhász István és Juhász András a szász és magyar egyházak együttélését bemutató munkáikban. Bod Péter felfogására az a református konfesszionizmus jellemző, amely természetesnek tekintette Szászváros, Vízakna, Kóbor reformátussá válását vagy a fogarasi reformátusok Bethlen és Sárkány feletti uralmát. De a 17. századi lutheránus ortodoxia türelmetlenségének tudta be egyes szászföldi magyar egyházak lutheránussá tételét. Ez utóbbit nem a szász Universitas, Kőhalomszék vagy Brassó városa vallási téren is érvényesülő feudális hatalmával, hanem az 1659-ben uralkodóvá váló Formula Concordiae szellemével magyarázza. Juhász István viszont a szászföldi magyar és német egyházak együttélését nemcsak hitvallási, hanem egyházi és társadalmi összefüggések alapján is megvilágította. Végkövetkeztetése, hogy az úrvacsorai vitákat befejező szétválás megerősítette azt a vallásbékét, amelyik sokféle hagyomány és helyi tényező tekintetbevételével biztosította református és lutheránus egyházközösségek egyházi közösségét. Vö. JUHÁSZ István: *A reformáció az erdélyi románok között*, Kolozsvár, 1940.; Uő.: Nyugati missziós törekvések a románoknál. In: DEER József, GÁLDI László (szerk.): *Magyarok és Románok I–II.*, Budapest, 1943.

művei jogi, történeti, politikai, hadtudományi érdeklődést tükröznek.¹¹ Azok a protestáns prédikátorok, tanárok, akik tanulmányaikat külföldön végezték, azon belül is a heidelbergi egyetemen egy sajátos tudással rendelkező csoportot alkottak a 17. században.¹²

A protestánsok közt a valódi vallásbéke elérhetetlen volt, mert úgy gondolták, hogy a kálvinisták fel kell, hogy hagyjanak a kálvinizmussal és el kell fogadják az Ágostai Hitvallást és a Formula Concordiaet. Mindezt ismerve be kell látni, hogy a béke és a vallási együttműködés elkülönültek. Ez azt jelenti, hogy az evangélikusok a vallásegyesülést elutasították, de az ellenreformációval való szembeszállást, az ilyen értelemben vett politikai együttműködést elfogadták.

Az irénizmus általában, a protestáns felekezetek hitbéli egységét hirdető és szervezeti újraegyesítését hirdető és javasló eszmék összessége, eredetileg a német protestantizmus fejlődése során kialakult teológiai gondolatrendszer, illetve egyházpolitikai mozgalom volt.¹³

A 17. század irénikus mozgalmának teoretikusa David Pareus (1548–1622), a heidelbergi egyetem tanára, aki Ószövetséget és Újszövetséget tanított, s nagy hatással volt a hitviták időszakában élő diákokra.¹⁴ Pareus irénikus törekvéseit már korábbi műveiben is megfigyelhetjük,¹⁵ de egyértelműen tézisekbe foglalva az 1615-ben kiadott „Irenicum” című művében találjuk meg.¹⁶

Az „Irenicum” rövid summája a következő: Krisztus egyházába mindenki beletartozik, aki elfogadja az üdvösséghez szükséges hitcikkelyeket vagy hitágazatokat. Ez utóbbiakat két részre osztották: közönséges hitágazatokra valamint teológiai hitágazatokra (articuli theologici). Az üdvösség eléréséhez elég csak a közönséges hitágazatokat ismerni, azaz hinni a keresztre feszített Jézusban, megtartani az isteni törvényt, valamint ismerni a Tízparancsolatot, az Apostoli Hitvallást, a Miatyánkot és a sákramentumokról szóló tanítást. Emellett nyilván el kell még fogadni a Szentírás feltétlen tekintélyét. Ezek voltak az irénikus szerzők szerint azok a fundamentáliák, melyeket mindenkinek ismerni és megtartani kell az üdvösség

---

¹¹ HELTAI János: *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*. Budapest, Balassi Kiadó, 1994. 9.

¹² Vö. HELTAI János: Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1980.; SZABÓ András: A heidelbergi egyetem levéltárának magyar vonatkozású iratai (1560–1622), in: *„Nem sülyed az emberiség. Album amicorum Szörényi László LX. Születésnapjára*. Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007. 1413–1421.

¹³ HELTAI János(1994): i.m. 50.

¹⁴ Vö. Heltai János doktori disszertációja: *Irenikus eszmék és törekvések Magyarországon a XVII. század első harmadában*. Budapest, 1980.

¹⁵ HOLTMAN, Wilhelm: *Die pfälzische Irenik in Zeitalter der Reformation*. Göttingen, 1960. 213–222.

¹⁶ *Irenicum: sive de unione et synodo evangelicorum concilianda liber votivus paci ecclesiae et desiderii pacificorum dicatus – 1615.*

eléréséhez. Az egység fundamentuma az alapvető tanításokban egyetértés és a felekezetek eltérő részleteinek a tiszteletben tartása. Ez nem uniformizált gondolkodást jelentene, hanem a tolerancia és a vélemények sokszínűségének egységét.

Pareus meglátásában a többi kérdések, amelyeken a különböző felekezetek vitakoztak, valójában lényegtelenek (még az úrvacsora is), csupán részletkérdések. Pareus szinkretikus úrvacsorai formulával vélte kiegyenlíthetőnek az evangélikusok és reformátusok közötti nézetkülönbségeket.¹⁷ Mindezt szinkretikus zsinaton lehetne megtárgyalni. Pareus érvei között szerepel, hogy a világ protestáns fejedelmei kövessék a teológusok összefogását és vallási békéjét, amelynek politikai téren is lesznek következményei.¹⁸ Meglátásában az unio civilis és az unio ecclesiae elválaszthatatlan egymástól.¹⁹

Pareus munkássága nem csak a lutheránus és kálvinista gyülekezetek teológiájával és a tolerancia kérdéseivel foglalkozott, hanem az egyházi tanítások politikai összefüggéseivel is. Az irénizmus gyökereit a valláspolitikai viszonyában érdemes fejtegetni, amikor is egyértelműen vallásbékéről beszélhetünk.²⁰ Az egységre törekvés érdekében született a Formula Concordiae. Az irénikus eszmék másik célja protestáns összefogással az ellenreformációval való szembeszállás volt. Nem véletlen, hogy a Formula 165 articulusban ismertette a protestáns felekezetek nézeteinek egyezését a katolikusokéval szemben.

Heltai János részletesen tárgyalta a Pareus-magyar tanítványok vitairatát, s kiemelte befolyásuk jelentőségét a kor irénikus szellemiségére.²¹ Heltai a heidelbergi diákok peregrinációjával kapcsolatos kutatásaiban megállapítja, hogy Pareus nagy hatással bírt a magyarországi diákok körére is, továbbá 1595 és 1621 között több mint 170 magyar peregrinus fordult meg Heidelbergben.²²

Kutatásunk alapján bebizonyosodott, hogy az irenizmus általában csak helyi, adott közösségen belüli megnyilvánulásként tartható számon.²³ Annak ellenére, hogy a Pareus-tanítványok a fejedelmi udvarban kaptak kinevezést, pl. Alvinczi Péter, vagy Szenczi Molnár Albert, hatásuk helyi jellegű maradt, s az irénikus tendenciák csak ideig-óráig valósultak meg, s főleg a katolikus egyházzal szemben jelentett közös fellépést, egységes frontot.

¹⁷ HELTAI János (1994): i.m. 51.

¹⁸ BRINKMANN, Günter: *Die Irenik des David Pareus*. Hildesheim, 1972. 69.

¹⁹ VÁSÁRHELYI Judit: *Eszmei áramlatok és politika Szenczi Molnár Albert életművében*. Budapest, 1985. 27.

²⁰ Uo. 26.

²¹ HELTAI János: *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában, 1601–1655*. Budapest, Universitas, 2008. 156–175.

²² HELTAI János: A heidelbergi egyetenjárás 1595–1621, in BÉKÉSI Imre, JANKOVICS József et al. (szerk.): *Régi és új peregrináció*. Budapest–Szeged, Nemzetközi Filológiai Társaság – Scriptum Kft., 1993. 540–549.

²³ BUZOGÁNY Dezső: Együttélés a felekezetek és etnikumok között a 17–18. századi Hunyad-Zarándi Református Egyházmezejében. In: *Vallás és etnikum Közép-Európában*. Pécs 2008. 57–69.

Az irénikus iratok csak bizonyos egyházi tanult körökben terjedtek el. Az erdélyi református egyház vezetői közül Geleji Katona István püspöknek, (1589–1649) az erdélyi román ortodoxok irányába tett intézkedéseiben találkozunk az irénizmus gondolatával, intézményesített szinten.²⁴ Erdély területén a két protestáns egyház nemzeti okokból külön egyházként elkülönült, szászra és magyarra, ennek ellenére a 17. században elméleti szinten ismét felmerült a két egyház uniója. A következőkben sorra vesszük azokat az irénikus képviselőket, akiknek egységtörekvési munkássága hatással volt a korabeli fejedelemség területén.

David Pareus egyik legjelesebb magyar diákja volt Alvinczi Péter (1570–1634). Alvinczi Péter nevében gyakran találkozunk az Enyedinus jelzővel származására utalva, valamint őseitől nemeskúria is maradt rá Enyeden, amelyet végrendeletében fiára, ifjabb Alvinczi Péterre hagyott örökségül.²⁵ Tanulmányait tekintve Alvinczi két nemzedék határán állt. Wittenbergen keresztül a melanchthoni, később humanista műveltségű értelmiséghez kötődött. Heidelberg viszont már a református ortodoxia generációjához kapcsolta.²⁶

---

²⁴ Geleji Katona István 1640. szeptember 24-én azt írta I.Rákóczi Györgynek, hogy néhány külsőséget leszámítva a görögkeleti és a protestáns vallás között nincsenek a vallási-teológiai lényegét illető eltérések: „Én a szenteknek és a képeknek tiszteletében és a Szentléleknek származásán kívül az igaz görög vallásban alig látok több különbséget a hitnek ágazataiban mitőlünk; hanem inkább mind csak a külső rendtartásokban és ceremóniákban vagyon a különbség, amelyeket ez semmivel egyébbel nem tud állatni, hanem csak az ecclesia szerzésével, mint a pápisták.” Ötvös Ágoston: Geleji Katona István élete s levelei, *Új Magyar Múzeum*, I/1859, 215. Geleji nem kevesebbet állított, mint hogy a fundamentáliák tekintetében a protestáns és a görögkeleti egyház semmiben sem különbözik egymástól. Az eltérések (a ceremónia, a szentképek tisztelete, a Szentlélek származásáról szóló tan) pedig nem tartoznak a fundamentális (értsd: közösleges) hitágazatok közé, ezért az ortodox egyházzal való unió nem lehetetlen, hisz ők is Krisztus egyházához tartoznak, szemben a katolikus egyházzal, aki viszont az Antikrisztus.

Geleji állítása szerint tehát a liturgiális különbségek jelentéktelenek, és a papok tudatlansága meg a babonások nem állnak a reformáció útjában. Amennyiben, szemügyre vesszük a román ortodoxok helyzetét a törvény fényében a fejedelemség korában, az *Approbatæ Constitutiones* megsértette a román nép és az ortodox hívek azon magától értetődő jogát, hogy ők is képviseltesék magukat az erdélyi egyházi palettán. Geleji programjában ott van a Heidelbergi Káté tanítása, román nyelvű istentisztelet tartása, a szentképeknek csupán díszként való értékelése, ortodox iskola létesítése, valamint az, hogy a román püspök egyházszervezési kérdésekben vegye tekintetbe a református szuperintendens álláspontját. Ld. JUHÁSZ István: Az erdélyi egyházak XVII. századi együttélésének kérdései a fogarasi vártartományban. In: *Hitvallás és türelem. Tanulmányok az Erdélyi Református Egyház és teológia 1542–1792 közötti történetéből*. Kolozsvár, 1996. 133–149.; Makkai László: MAKKAI László (szerk.): *Bethlen Gábor emlékezete*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1980. 143.

²⁵ RÉVÉSZ Kálmán: *Százéves küzdelem a kassai református egyház megalakulásáért, 1550–1650*, Budapest, 1894. 86. Itt olvasható a könyv maga: <http://www.archive.org/details/szveszkzde00rv>

²⁶ Vö. INCZE Gábor (szerk.): *Alvinczi Péter 1570–1634*. Budapest, 1934.

Emellett feltételezhető, hogy valamelyik észak-itáliai egyetemen alapos jogi és történeti ismeretekre is szert tett. Nem véletlenül nyerte el tehát a váradi prédikátori állást.²⁷

Alvinczi a 17. század elejének legkiemelkedőbb egyházi írója, heidelbergi majd wittenbergi tanulmányai után 1605-ben kassai pap lett, ezzel kezdődött igazi pályafutása. Alvinczi bizalmas kapcsolatban volt Bocskai István és Bethlen Gábor erdélyi fejedelmekkel. Ez azért fontos, mert Alvinczi irénikus eszmék közt nevelkedett és így hatni tudott a fejedelmek Habsburg-ellenes politikájára. Az irénikus mozgalom hű követőjeként megpróbált békét teremteni a kassai evangélikusok és reformátusok között. Számos vitairatot írt, ezek közül sok elveszett, de tartalmukra az ellenfelek válaszmunkáiból következtethetünk. Ilyen vita-ellenfélnek bizonyult katolikus oldalról Pázmány Péter. Hosszú ideig Alvinczinek tulajdonították az első olyan iratot, amely egyértelműen az irénikus szellemiséget tükrözi az „Itinerarium Catholicumot” (Katolikus út, Debrecen 1616).²⁸ Ez a munka azonban voltaképpen Szegedi Dánielé, aki szintén Pareus-tanítvány volt. Az Itinerariumban Szegedi bizonyítja az ókeresztyén időkből fennálló folytonosságot a protestánsok tanításában. S ezzel az a célja, hogy felvegye az egységes harcot a katolikusokkal szemben.²⁹

Alvinczi tollából származik viszont az 1622-ben Kassán kiadott „Az Úrnak szent vacsorájáról való rövid intézés” című, irénikus szellemű prédikáció és tanítás. Ebben Alvinczi egy belső református vitára szeretett volna reflektálni. E vitának előzménye, hogy 1619-ben az országgyűlést Pozsonyban tartották, s a karácsonyi úrvacsorát az országgyűlésen részt vett főuraknak Alvinczi szolgáltatta együtt Kanizsai Pálfi János pápai prédikátorral, aki szintén Pareus-tanítvány volt. A Pentapolitana Confessio értelmében,³⁰ amely egyezés a kassai reformált gyülekezetben is érvényben volt az egység fenntartásáért, Alvinczi Péter a kassai gyakorlatához híven, ostyával szolgáltatta az úrvacsorát, míg Kanizsai általános kálvinista szokás szerint kenyérral. Kanizsai azonban rágalmazni kezdte az ostya

²⁷ HELTAI János (1994): i.m. 100.

²⁸ Még 1935-ben Budapesten Incze Gábor által szerkesztett *Alvinczi Péter 1570–1634* című kötet is közli teljes egészében, s Alvinczinek tulajdonítja. Ugyanúgy Nagy Géza is Alvinczi munkájának véli: *Akik kösziklára építettek*. Kolozsvár, 1938. 118.

²⁹ Heltai János (2008): i.m. 162.

³⁰ A Confessio Pentapolitana keletkezésének éve körüli viták és a legújabb kutatások alapján megállapítható, hogy a Confessiot 1560-ban írták alá Bártfa, Eperjes, Kassa, Kisszeben és Lócse öt város zsinata. A hitvallás az egységnek volt a záloga. Épp a fennálló lutheránus-kálvinista széthúzást szeretnék volna vele megelőzni. Igyekeztek megőrizni a lutheri ortodoxiát, de az egyes cikkelyeket a katolikus egyházat érintő kérdésekben óvatosan fogalmazták meg, lehetővé téve a protestáns gyakorlatot Felső-Magyarországon. Miért nem vették át a városok az ágostai hitvallást minden változtatás nélkül? Erre a kérdésre a választ maga I. Ferdinánd adta meg személyesen: a Confessio Augustana a német protestáns tartományok hitvallása, amelyhez, ha akartak volna sem csatlakozhattak volna magyarországi városok, mivel az csak Németország határáig volt érvényes, új önálló szövetséget kellett tehát alkotniuk. Vö. CSEPREGI Zoltán: A Confessio Pentapolitana újabb datálási kísérletei. In *Lelkipásztor* 79, (2004.8-9). 300–303.

miatt Alvinczit.³¹ Annak ellenére, hogy maga a fejedelem Bethlen Gábor is ostyával kommunizált, Alvinczinek kötelessége volt önmagát igazolni.

Alvinczi terjedelmes vitairataiban, valamint két kötetben megjelent prédikációgyűjteményében (Postilla, Kassa 1633–34) a protestáns egyházi irodalom formális logikai, teológiai kötöttségeihez igazodó, száraz értekező stílus az uralkodó.³²

Kortársaira azonban más műveivel volt nagy hatással, amelyekben a politikai szónoklata bontakozott ki, erre példa lehet a „Querela Hungariae” (Magyarország panaszja”) c., 1620-ban megjelent munkája, amelyben Bethlen Gábor erdélyi fejedelmet védi. Sokan a Pázmány által képviselt korai barokk retorikához vélik hasonlónak Alvinczi politikai ékesszólását, de ez lehet a váradi iskoláztatás eredménye is.³³

Alvinczi munkásságában két szempont egyesül, az egységet hirdető irénizmus tanításnak megfelelő teológia és a politikai szabadság megszerzésére való törekvés. A politikai törekvés céljaiban kifejti a magyarok számára az egyedüli lehetőséget, amelyet a nemzeti összefogásban lát. Csak így érhet el vallási és politikai önállóságot a magyar a töröktől és Habsburgtól.

Alvinczi munkássága a 17. századi magyar protestantizmus helyzetét jól tükrözi, elősegíti a nemzeti kultúra megjelenését. Alvinczinak a politikai életben való megjelenését, Bocskai István fejedelem melletti megjelenésétől számítjuk, amikor Bocskai udvari papja lett. A fentebb már említett bizalmas viszony is ennek köszönhető. Udvari lelkészi állása során ismerkedett meg behatóbban a politikai helyzettel, hisz az országgyűléseken az ünnepi istentiszteleteket ő tartotta, és tagja volt az egyházkerületek országgyűlési deputációjának is. Alvinczi volt a szerzője az Apológiának, amelyet Bocskai István fejedelem megvédésére írt, amikor is azt az arianizmussal vádolták.

A kutatók két csoportba tömörülnek, amikor az Apológia szerzőségére kerül a sor. Vannak, akik cáfolják Alvinczi szerző mivoltát ebben a műben, míg mások szerint a Bocskai-Apológiában megjelennek azok a gondolatmenetek, amelyek Alvinczi többi munkájára is jellemzőek.

Az első ilyen gondolati egységgel magában a címben találkozunk. A védírat *Adversus iniquissimas Monacho-Iesuitarum criminationes* készült. A jezsuitaellenesség visszatér a Machiavellizációban, amelynek szerzőségét Alvinczi saját nyilatkozatában vállalta, továbbá a Resultatióban és főként a Defensióban, amely például *Adversus corruptelas Jesuiticas* vette védelmébe a Querelát.³⁴ Alvinczi szerzőségének legfőbb kritériuma az átlagfölötti teológiai,

---

³¹ A Kanizsai vitairatnak csak a címe ismeretes: *Sárvári konyhárul Lethenyi Istvántól Pápára némely csemege-kívánóknak... küldetett fekete lében főtt nyúlhúsna abálása..*

³² BÀN Imre, KLANICZAY Tibor (szerk.): *A Magyar Irodalom Története 1600-tól 1772-ig*, II., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. <http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/02/39.html>

³³ INCZE Gábor (szerk.): *Alvinczi Péter 1570- 1634*, Budapest, 1934, 40–54. című kötet is közli a teljes szöveget

³⁴ HELTAI János (1994): i.m. 102.

történeti, politikai műveltséganyagot felvonultató röpiratok egységes eszmei arculata. Természetesen az Apológiában eléggé kifejeletlen formában jelenik meg az irénizmus. Annyit állapít meg csupán, hogy a magyarok túlnyomó részben helvét hitvallásúak, s csak néhány megye és szabad város nevezi magát ágostai hitvallásúnak, ám ezekkel is fennáll a békesség és keresztyéni szeretet. Unitáriusok csak Erdélyben vannak, de számuk egyre fogyatkozik.³⁵

Bocskai halálát követően Alvinczi véglegesen helyet foglalt a Felső-Magyarország társadalmában, szőlőbirtokokat szerzett, házat vett Kassán, családi élete is ide köthető, majd II. Mátyás okleveles nemessé nyilvánította. Alvinczi Kassán megakadályozta a katolikus vallásgyakorlat újrakezdését, mindez értelmezésében az irénizmus legtrisztább érvényesülését jelentette, mert ez a szabad református vallásgyakorlatot, a kálvinista eszmék megerősödését eredményezte az ellenreformációval szemben. Alvinczi így komoly tekintélynek örvendett, mert a fejedelem mellett külföldön is megismerték munkásságát, ebben segítségére volt még a testamentáriusi munkája is, amely a politikához kötötte a prédikátort.³⁶ Alvinczi külföldi ismeretét Szenczi Molnár Albert aktív kiadói tevékenysége tette lehetővé, így válhatott ismertté David Pareus előtt is.

A reformáció sem hozta el azonban a hívő ember számára a teljes megnyugvást, a viták, vádak időszaka volt ez. Nem jött létre új, igazságos világrend, vagy az egyetemes vallási concordia. A hitigazságokat az ész, a ráció által próbálták megmagyarázni.

Alvinczi politikához kötött prédikátori tevékenysége nem fejeződött be Bocskai halála után sem. A Bocskai udvarban Alvinczi megismerkedett Bethlen Gábor fejedelemmel, akivel mély barátságot ápolt.³⁷ Bár nem volt a fejedelem közvetlen környezetében, de tanácsadójává lett az egyházi ügyek rendezésében és az iskolák kialakításában. Alvinczi segített a külföldön tanuló peregrinusok útbaigazításában is. Ugyanakkor Bethlen Alvinczit bízta meg az ifjú Bethlen István nevelőinek felügyeletével is. A politikai életben is aktívan részt vett, német tudásának köszönhetően diplomataként részt vett a nikolsburgi béketárgyalásokon is. Bethlen Gábor fejedelem stratégiai döntésekben is kikérte Alvinczi véleményét, aki Mátyás király példáját követve fejedelmi könyvtárt alapított Gyulafehérvárott. A nagy fejedelem és a nagy hírű professzor közötti kapcsolatot a Heidelbergben tanuló magyar diákok teremttették meg, akik az igaz vallás védelmezőjeként és a kultúra önzetlen pártfogójaként mutatták be Bethlent az európai intellektuális elit előtt.

---

³⁵ Uo. 103–104.

³⁶ „Alvinczi Péter nemcsak vezére volt éltében Bocskainak, de halálakor is testamentáriussá lőn... beférkezék a széplaki uraságba, az egri káptalan házát Kassán elfoglalá és a kóborlott marhából annyi szépség marada nálla, hogy most is fogason finlenek szép aranyos kargyai.” *Pázmány Péter Összes Művei* II. 578.

³⁷ MAKKAI László (szerk.): *Bethlen Gábor emlékezete*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1980.

Bethlen is diplomatái, prédikátorai révén megismerkedett Pareus gondolkodásával, sőt még leveleztek is, ebben Szenczi is segédkezett.³⁸ Bethlen buzgón fáradozott a graduális énekekkel teletűzdelt, változatos liturgia megmentésén, s mindent elkövetett, hogy a református egyházban a művészi templomi énekkar és orgona helyet találjon.³⁹ David Pareus a heidelbergi egyetem professzora rendszeresen küldött tiszteletpéldányt műveiből a fenséges bibliotheca számára.

Bethlen erdélyi uralkodásának és magyarországi szerepének elméleti megindoklásában pedig további heidelbergiek is részt vettek.⁴⁰ Bethlen halála után Alvinczi politikai tevékenysége megszűnt, a fejedelem végakarát próbálta teljesíteni, vagyis hogy az Erdélyhez csatolt vármegyék ne kerüljenek vissza a Habsburg katolikus uralom alá, de ez – a történelmi események ismeretében – lehetetlen feladat volt. Alvinczi életének utolsó éveiben prédikációsköteteket írt.⁴¹

A fentiekben említettük Szenczi Molnár Albert nevét (1574–1634), aki szintén heidelbergi peregrinus volt, s jól ismerte, s nagy tisztelője volt David Pareus munkásságának.⁴² Annak ellenére, hogy Szenczi közvetítette Pareus leveleit magyar tanítványainak,⁴³ vagy, hogy Sziogyártó Lukács 1611-ben Molnárt kérte meg a Pareus-művek megküldésére,⁴⁴ vagy a tény, hogy Pareus verset írt Szenczi Molnár Albert esküvőjére,⁴⁵ nem indokolja, hogy tárgyaljuk Szenczi Molnár irénizmusát, annál is inkább, mert írásaiban nincsenek erre való kézenfekvő bizonyítékok.

Az irénikus iratok körül alakultak ki paradox helyzetek is, amikor egy katolikus-ellenes vitairatot a protestantizmuson belül ért kritika. Ilyen volt 1632-ben Tolnai Pap Istvánnak, Rákóczi György udvari papjának irénikus hangvételű műve. A mű célja az Erdélybe telepedett, vallásuk miatt üldözött cseh-morva testvérek vigasztalása, melyet a wittenbergi egyetem fogalmazott meg⁴⁶, biztosítva őket a kálvinisták együttérzése felől. Mindezt egyfajta katolikus-ellenes céllal, mivel miattuk kellett elmenekülniük. E fordítást igazítja ki Nádasdy Ferenc országbíró 1636. március 9-én kelt levelében, amelyben hibákkal

---

³⁸ Vö. HERPEI János: Bethlen Gábor kiválasztottjai. Kolozsvár, 1939.; TONK Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700, *Fontes Rerum Scholasticarum* IV., Szeged, 1992.

³⁹ NAGY Géza (2008): i.m. 272.

⁴⁰ BUZOGÁNY Dezső: Bethlen Gábor és a vallási türelem. In: *Studia Doctorum Theologiae Protestantis* 6 (2015), 239–248. HELTAI János (1994): i.m. 155.

⁴¹ NAGY Géza (1938): i.m. 123–124.

⁴² VÁSÁRHELYI Judit: *Eszmei áramlatok és politika Szenczi Molnár Albert életművében*. Budapest, 1985.

⁴³ DÉZSI Lajos (kiad.): *Szenczi Molnár Albert Naplója, levelezése és irományai*. Budapest, 1898, 106. 292.

⁴⁴ Uo. 370.

⁴⁵ Uo. 371.

⁴⁶ *Az wittenbergi akadémiának az evangélika religióért számkivetést szenvedő csehökhöz és morvaiakhoz küldött vigasztalása...* Gyulafehérvár, 1632, RMNY. 1534.

és hazugságokkal teljesnek mondja Tolnai könyvét. Arról ír, hogy ő maga fordítja le az eredeti művet, amelynek kinyomtatása nem ismeretes.⁴⁷ Így tehát a katolikusok ellen írt irénikus, kálvinista munka kapott az evangélikusoktól egy helyreigazító választ.⁴⁸

A lutheránus és református felekezetek kölcsönösen hatottak egymásra, annál is inkább, mivel egy közös kultuszi alpból indultak ki. Pl. Huszár Gál „Az keresztyén gyülekezetben való isten dicsérete és imádságok. Komjáti 1574.” c. műve, amelyben teljes egészében, kisebb módosításokkal, de Luther „Formula Missae”-jét követi, s így tulajdonképpen a lutheri antifóniás istentisztelet típusát követi.

A két egyház a különválás után is megmaradt ugyanabban a liturgikus keretben. A 17. század első felében egy lutheránus és egy kálvinista templom külseje, belseje és felszerelése között semmi lényeges különbség nem volt. A református templomokban vegyesen vagy oltár, vagy úrasztala volt.

Kolumbán Vilmos véleményével megegyezően kijelenthetjük, hogy a reformátori törekvések és a zsinati határozatok ellenére a 16. században az erdélyi református egyháznak nem volt intézményes jelleget öltő egységes istentiszteleti rendtartása. A fentebb említett Luther-féle „megtisztított” katolikus misét vették át.⁴⁹

A reformátusok minden erőfeszítése ellenére az 1620-as években úgy tűnt, hogy az evangélikusok elzárkóznak a közeledéstől. A reformátusok mégsem adták fel törekvéseiket. Ezt bizonyítja Samarjai János (1585-1652) Felső-Dunamelléki református szuperintendens 1628-ban Pápán megjelent „Magyar Harmóniája.”⁵⁰

Samarjai művében a svájci Théodore de Béze (1519–1605) és David Pareus elképzeléseit vegyíti. Theodore de Beze a közeledéssel kapcsolatosan elegendőnek vélte a különböző protestáns felekezetek hitvallását közös kötetben kinyomtatni, ugyanis véleménye szerint azok az üdvösség kérdésében amúgy is harmóniában álltak.⁵¹ Ebből az álláspontból kiindulva Samarjai egymás mellé tette az Ágostai és a II. Helvét Hitvallás megfelelő cikkelyeit, s függetlenül pedig Pareus *Irenicumja* XXVIII. fejezetéből a békéltető okokat sorolta fel.

A „Magyar Harmóniában” felsorolt istentiszteleti külsőségek között is meglepő volt a megegyezés. Mindkét egyház elvetette a papi albát, vecseryepalástot, stólát, az oltárok feldíszítését, templomi képeket, nappali gyertyagyújtást, orgona és hegedű után való

⁴⁷ HAVRÁN Dániel: MKSZ. Budapest, 1899. 368–369.

⁴⁸ HELTAI János (2008): i.m. 164.

⁴⁹ KOLUMBÁN Vilmos József (2002): i.m. 45.

⁵⁰ *Magyar Harmónia, azaz az Augustana és a Helvetica Confessio artikulusainak egyező értelme, melyet Samaraeus János (...) rendölt össze, hogy az artikulusokban fundamentumos ellentét nem lévén, az két confessiot követő atyafiak is az szeretet által egyesek legyenek. Ez mellé Pareus David D. Irenicumjából XVIII. Rágalmas artikulusokra való feleletek és az egyeségre kétféle indító okok adattanak.* Pápa, 1628, RMNY. 1419.

⁵¹ *Harmonia confessionum fidei orthodoxarum et reformatarum ecclesiarum, quae in (...) Europae regnis (...) profitentur.* Genevae, 1581.

egyházi éneklést, többszólamú karéneket, keresztnek a temetési menetben való hordozását. Samarjai szerint csak egy különbség volt a protestáns egyház kultusza között, mégpedig az úrvacsorával kapcsolatosan: a reformátusok kovászos kenyeret, a lutheránusok pedig ostyát használnak.⁵² De még ez a különbség is néha eltűnt, hiszen a 17. század első évtizedeiben még sok református egyházban, mint pl. a Nagyszombatban szokásban volt az úrvacsoránál az ostya használata – s nem véletlen, hogy épp a nagyszombati református gyülekezet egyik vezető tagja, Szegedi Gáspár feleségének, Écsy Orsolyának ajánlotta az írást.⁵³

Ebben a formában arra következtethetünk, hogy a Felsődunamelléki Református Egyházkerület kétrétű gyülekezetei valóságos melegágyai voltak az uniós törekvéseknek. Samarjai törekvése egy korábbi zsinatra épült, amelyet Pálházi Göncz Miklós felsődunamelléki lutheránus püspök hívott össze 1615. június 17-én Újlakra. Az összehívott zsinatnak az lett volna a feladata, hogy a lutheránus és református egyház képviselői az unió alapjául szolgáló közös úrvacsorát tárgyalják meg.⁵⁴ Nem bocsátkozunk a zsinat részletes tárgyalásába – ahol feltehetően Samarjai János is jelen volt –, de a zsinat a lutheránus képviselők merevsége miatt nem járt sikerrel. Ezért a zsinatot 1615. szeptember 8-ra elnapolták, s megtartására Komjátban került sor.

A komjádi zsinat már kézzelfogható eredménnyel zárult, a két egyház képviselői négy pontból álló úrvacsorai formulában egyeztek meg. E formula azért nevezetes, mert ebben David Pareus uniós úrvacsorafelfogása első ízben jut érvényre Magyarországon. A Komjádi Consensus tiszavirág-életű kezdeményezésnek bizonyult. Ennek ellenére, elvi tekintetben volt nagy jelentősége, mivel, ahogy Kathona Géza fogalmaz, „kifejezést talál benne mindkét egyház őszinte uniós akarata.”⁵⁵

Samarjai kezdeményezése, a többi ilyen jellegű íráshoz hasonlóan,⁵⁶ nem járt sikerrel az evangélikusok között. Példaként megemlítjük az 1633-ban megjelent Lethenyi István csepregi prédikátor „A kálvinisták magyar harmóniájának meghamisításában” című írását.⁵⁷ Ebben az írásában 21 cikkelyben mutatott rá, hogy melyek a különbözőségek a református és

---

⁵² SZATHMÁRY József: A ref. templomi énekeskönyv története. *PSZ*, 1982. 325–327. Javasolva az egyezséget, amely Lutherus és Zwinglius között lett Marburgumban anno 1529. A wittenbergi, egyezsége, mely Luther Márton és a helvetiai városokban levő evangélikusok között” kötetett. Pápa, 1628.

⁵³ Magyar Harmónia. *Ajánlólevél a ker. Olvasóhoz. 5/b-6/a levél.*

⁵⁴ KATHONA Géza: Samarjai János gyakorlati theologiaja. *TSZ*, 1939. 24.

⁵⁵ Uo. 26.

⁵⁶ 1624 ben és 1534 ben jelent meg Pécseli Király Imre katekizmusa, amely egy szintézise volt Luther Kiskátéja és a Heidelbergi Káténak, amelyben igyekezett a vitás kérdésekben elfogadhatóan fogalmazni.

⁵⁷ CSEPREG, 1633, RMNY, 1560.

az evangélikus hitvallásokban. Végül megfogalmazza: „Mi a kálvinistákat lelki atyánkfíának nem ismerjük, és soha azokat nem akarjuk ismerni.”⁵⁸

Hasonlóan közeledési tendenciát tükröz Samarjai János püspök 1636-os ágendája. Ferenczi Ilona is egyértelműen ezt az ágendát, mint egységtörekvés kísérletet értékeli.⁵⁹ Ebben az Ágendában Samarjai kevésbé tért el a Luthertől örökölt ágendától, és az „Ordnung des Gottesdienstes in der Gemeinden” című lutheri istentisztelet alapelveitől,⁶⁰ valamint általában vett 16. századi mintától,⁶¹ sőt még katolikus elemeket is megtalálunk benne.⁶²

A *Rituale Strigoniense* szerint készült ágenda, főleg tartalmában mutatott jelentős katolikus és lutheránus hatást. Példaként emeljük ki az ágendában lévő szentélyre vonatkozó tanítást. Samarjai szerint a sanctuarium onnan kapta a nevét „hogy az Úr szentséges testének és vérének Sacramentuma ott osztogattatik és vétetik.”⁶³ Ez a vonás egyértelműen katolikus tanításra épült, amely alapján a katolikus hívő megkülönböztetett tisztelettel tekint a szentélyben lévő oltár felé, mert hite szerint az oltári szentségben testileg jelen van Krisztus.⁶⁴ Ebben a felfogásban Samarjai a római katolikusok tanításához állt közel, mivel a templom egyik része „szentebb” a többinél. A templom szentélyében lelki szemével állandóan ott látta az „adorálásra” méltó sákramentumot.

Samarjai ágendájában csak az istentiszteleti elemek tartalmaztak helvét sajátosságokat. Kolumbán meglátásában épp szinkretizmusa miatt „nem lett közkedvelt és csak liturgiátörténeti érdekesség maradt mindmáig”⁶⁵ Samarjai ágendája.

Szintén a David Pareus tanítványi köréhez tartozott két erdélyi püspök is: Keserűi Dajka János és Geleji Katona István. Az elsőre hatással volt ugyan Pareus irenizmusa, de munkásságában mégsem találunk gyakorlati eredményeket ezirányban. Geleji Katona István tevékenysége túlmutat a politikumon, hiszen irénista meggyőződése miatt tett lépéseket a román ortodoxia irányába.

---

⁵⁸ Az *Calvinistac magyar harmóniájának, azaz az augustana és Helvetica confessiók articulussainak meghamisítása, melyet a Szentírás megmagyarázása lutheránus doctoroknak közönséges írásokból magyar nyelven világra bocsátott*. Csepreg, 1633.

⁵⁹ Vö. FERENCZI Ilona: Kísérlet a liturgia egységesítésére az Erdélyi Fejedelemségben (a 17. század első felében). *Magyar egyházzene*, 1993/94. 22.

⁶⁰ Luther ezt az iratát 1523-ban adta ki. Ebben megfogalmazta, hogy a vasárnapi és ünnepi istentiszteletben résztvevőnek tekintik az egész gyülekezetet, míg hétköznap annak csak kis része: „kleiner Haufen” van jelen.

⁶¹ BUCSAY Mihály: *Der Protestantismus in Ungarn 1521–1978*. I. Wien-Köln-Graz, 1977. 209.; BUCSAY Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*. Budapest, 1985. 132–133.

⁶² KATHONA Géza: i.m. 324–544.

⁶³ H.E.C. 11, 1.II.7.

⁶⁴ KATHONA Géza: i.m. 57.

⁶⁵ KOLUMBÁN Vilmos József: i.m. 55.

Ugyancsak Geleji Katona István irénikus törekvését bizonyítja a könyvtárában lévő Pareus „Irenicum” is,⁶⁶ valamint az általa irányított válaszlevél, amelyet 1634-ben John Dury-nak (Duraeus) írtak, aki a protestáns uniót sürgette.

John Dury skót presbiteriánus lelkész, Németországban szolgált, s a két protestáns felekezet egyesítése érdekében mediátorként egyetemeket, királyokat, fejedelmeket keresett meg. Révész Mihály kutatásai során a londoni brit múzeumban bukkant három magyar vonatkozású levélre. A leveleket közölte a „Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelőben” 1887-ben, az V–VI. Füzetben. Révész Mihály Duraeus-t egyenesen Schleiermacher 200 évvel korábbi másának tekinti, aki a kor stílusának megfelelően kérdés-felelet formájában szövegezte meg elképzelését az unióról, s megküldte az erdélyi egyházi vezetőknek, hogy fejtsek ki ezzel kapcsolatosan véleményüket.⁶⁷ A kérdések a liturgiával, egyházfegyelemmel, teológiai oktatással, tisztségek betöltésének módjával kapcsolatosak, s a végén egy nyilatkozással zárul, amelyben a megszólított egyház hozzájárul az „egyházi béke” megvalósításához azért, „Hogy az a ker. testvériségnek, a tan alapvető fejezeteire épített közönséges és gyakorlati nyilvánulása legyen... Hisszük, hogy a béke, illetőleg testvériség állandó lesz.”⁶⁸

Duraeusnak adott válaszból kitérünk, hogy Geleji Katona István, mint a református ortodoxia élharcosa, főleg általános dolgokban egyezett volna meg az uniót illetően, dogmatikai kérdésekkel nem foglalkozott. Hajlandóságot mutatott a tárgyalásra, de azokat is főleg református szempontok szerint. A levélben Geleji arról biztosítja Duraeust, hogy mindent megtesz annak érdekében, hogy I. Rákóczi György fejedelmet is megnyerje a protestáns unió ügyének.⁶⁹

Kurta József a levelezéssel kapcsolatosan arra a következtetésre jut, hogy a liturgiai kérdések azért nem szerepeltek az egyezkedés alapjául, mert minden bizonnyal, még ebben a korban az istentiszteletek ceremóniája azonos volt az erdélyi lutheránusok és reformátusok között.⁷⁰

A levél záradékában kifejezi, hogy szeretné az uniót a szász evangélikusokkal, annál is inkább mert a katolikusokon kívül több más felekezettel van körbevéve e két egyház, s ez lenne a közös testvériségnek az erőssége.⁷¹ Érdekességként megemlítjük, hogy a levelet Gyulafehérváron szövegezték meg, s tizennyolcan írták alá, többek között a gyulafehérvári Collegium Academicum akkori neves tanárai voltak: Johann Heinrich Alstedius, Ludovic Piscator, Johann Heinrich Bisterfeld, Tiszabecsi Tamás esperes, Csulai György esperes.⁷²

---

⁶⁶ KONCZ József: *Geleji Katona István könyveinek lajstroma*. MKSZ, 1899. 271.

⁶⁷ RÉVÉSZ Mihály: *Protestáns unió és az erdélyi reformátusok*. MPEIF, 1887. 168.

⁶⁸ Uo. 171.

⁶⁹ Uo. 181.

⁷⁰ KURTA József: *Az Öreg Graduál századai Erdélyben*. Kolozsvár, 2002. 100.

⁷¹ RÉVÉSZ Mihály: i.m. 181.

⁷² Uo. 182.

Geleji Katona István a többi jeles Pareus tanítvánnyal, Alvinczi Péterrel, Tolnai Istvánnal együtt ígérethez híven igyekezett megnyerni a fejedelmet az unió ügyének, azonban a történelmi események hatására várakozó álláspontra helyezkedett.

Összegzésként megállapítható, hogy az erdélyi és magyarországi irénizmusnak az a szakasza, amelyet elsősorban vizsgáltunk, körülbelül 1604-től az 1630-as évek elejéig terjed. Ebben az időszakban egy társadalmilag, szociológiailag jól körülhatárolható csoport, a heidelbergi egyetemen végzett református prédikátorok nemzedéke tartotta kezében a református egyház vezető pozícióit, s ez szerzett döntő ideológiai befolyást az erdélyi fejedelmi és a magyar főúri udvarokban. Az unió szándéka vágy szintjén jelen volt ugyan, de a törekvés a történelmi események, valamint a harmincéves háború miatt eredménytelen maradt. A katonai tömörülést is bizonyította, mivel közös protestáns frontot szeretett volna létrehozni a katolikusokkal szemben.